

Мср Зорица Петровић

музејски саветник

Народни музеј, Аранђеловац

zorica.petrovic@nmar.rs

АРАНЂЕЛОВАЦ И АРАНЂЕЛОВЧАНИ У СРПСКО-ТУРСКИМ РАТОВИМА (1876–1878)

Апстракт: Током прве половине седамдесетих година XIX века Аранђеловац се развијао као трговачка и занатлијска варош, био је средиште Јасеничког среза у Крагујевачком округу и познат по Буковичкој бањи, лековитим изворима минералне воде и миру који је бања пружала гостима. Буковичка бања у то време била је једна од најпосећенијих српских бања и није заостајала за многим европским, уређеним по савременим принципима балнеологије. Било је то време када су варошица и бања доживеле највећи успон, који је нагло прекинуо почетак српско-турских ратова. У раду је пажња посвећена и Аранђеловчанима, који су као део Крагујевачке, Рудничке и Београдске бригаде учествовали у борбама на свим фронтовима током ратова 1876–1878, као и жртвама које су биле цена победе и стицања слободе. На крају, акценат је стављен и на кратке биографије двојице одликаних Аранђеловчана, артиљеријског капетана Саве Јоксимовића и коњичког мајора Крсте Шећовића, као и једног руског добровољца, Максима Максимовича Данилевског, чија је животна прича тесно везана за Аранђеловац.

Кључне речи: српско-турски ратови, Аранђеловац, Буковичка бања, Крагујевачки округ, војни губици.

Аранђеловац пред почетак српско-турских ратова

Варошица Аранђеловац је током XIX века припадала Крагујевачком округу, који је обухватао четири среза: Гружански, Јасенички, Крагујевачки и Лепенички. Крагујевац је успостављен као административно, војно и културно средиште целог округа.

Аранђеловац је био једна од свега три варошице у округу (пored Јагодине и Раче) и представљао је административно средиште Ја-

сеничког среза.¹ Према попису из 1874. године, на подручју које данас чини општина Аранђеловац живело је укупно 14.252 становника, од тога 7.357 мушкараца и 6.925 жена. Највеће насеље у то време било је село Врбица (са 1.566 становника), док је Орашац имао 1.212 становника. Варошица Аранђеловац је тада била релативно мало бањско место, са свега 917 становника.²

За тадашње српске прилике, варошица је имала високу стопу писмености – 38,27% становништва је било писмено, што је знатно изнад просека писмености у остатку Јасеничког среза (4,6%). Писменост варошког становништво Србије тада је износила 33,61%.³

Већина данашњих аранђеловачких села налазила се у срезу Јасеничком. Међутим, поједина села припала су Београдском округу (Даросава, Прогореоци, Венчани, Раниловић), док је село Босуа припадало Рудничком округу.⁴

Табела 1. Попис становништва из 1874. године⁵

насеље	округ, срез	кућа		породица		мушких		женских		укупно	
		1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.
Аранђе-ловац	Крагује-вачки округ, Јасенички срез	173	368	248		546	922	371	628	917	1.550
Бања	Крагује-вачки округ, Јасенички срез	154	182	163		493	597	502	613	995	1.210

1 Јасенички срез је 1876. године имао једну варошицу – Аранђеловац – и 30 села са укупно 21.163 становника, 11.214 мушких и 9.949 женских. Историјски архив Шумадије Крагујевац (=ИАШК), фонд 1.2.3., Начелство Округа крагујевачког (=НОК), 1839–1890, кутија 1, *Статистични преглед Среза јасеничког Округа Крагујевачкога по полицијској струци за 1876. годину*.

2 *Државопис Србије*, свеска 14, Београд, 1889, 12–13, 58–59, 120–121.

3 *Исто*, свеска 9, Београд, 1879, 138–139, 142–143. У Аранђеловцу је, од укупно 917, био писмен 351 становник.

4 *Исто*, свеска 14, Београд, 1889, 12–13, 58–59, 120–121.

5 *Исто*.

насеље	округ, срез	кућа		породица		мушких		женских		укупно	
		1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.
Брезовац	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	102	125	114		331	394	331	394	662	788
Буковик	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	108	170	139		450	534	431	495	851	1.029
Венчани	Београд- ски округ, Колубар- ски срез	127	164	33		422	562	419	562	841	1.124
Врбица	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	213	265	233		786	908	780	895	1566	1.803
Вукоса- вци	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	88	103	89		302	343	284	316	586	659
Гараши	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	78	114	94		284	318	277	311	561	629
Горња Трешње- вица	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	123	150	136		403	450	415	459	818	909
Даросава	Београд- ски округ, Колубар- ски срез	130	158	131		460	503	445	552	905	1.025

насеље	округ, срез	кућа		породица		мушких		женских		укупно	
		1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.
Јеловик	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	55	70	59		196	248	198	237	394	485
Копљари	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	126	141	141		436	466	393	460	829	926
Орашац	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	159	188	164		636	681	576	639	1.212	1.320
Прогоре- оци	Београд- ски округ, Колубар- ски срез	47	60	47		154	195	140	199	294	394
Ранило- вић	Београд- ски округ, Космајски срез; Ко- лубарски срез (1884. године)	150	167	152		482	549	406	478	888	1.027
Стојник	Крагује- вачки округ, Јасенички срез	169	160	179		463	498	444	523	907	1.021
Тулeж	Београд- ски округ, Колубар- ски срез	67	101	68		228	297	232	303	460	600
Босута	Руднички округ, Качерски срез	103	112	93		285	338	281	340	566	678

насеље	округ, срез	кућа		породица		мушких		женских		укупно	
		1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.	1874.	1884.
УКУПНО		2.172		2.283		7.357		6.925		14.252	17.177

Варошица је имала општинску и среску кућу, те основну школу – мушку, која је имала четири разреда, двојицу учитеља и 54 ученика, али упоредо и женску школу, са учитељицом и 26 ученица.⁶

Седамдесетих година XIX века Аранђеловац је имао и представника у Народној скупштини – Драгутина Ризнића, који је 1870. године био један од шест кандидата предложених књазу за избор председника Скупштине.⁷ Као посланик Народне скупштине за срез јасенички у Округу крагујевачком, Ризнић је био заговорник идеје да су они, посланици, представници целог српског народа, а не само средине из које потичу. Половином седамдесетих година XIX века залагао се за то да Србија уђе у рат против турске власти, надајући се, као и многи други, националном ослобођењу.⁸ Умро је у Београду, у ноћи 8/9. јула 1877. године. Свечано је испраћен из престонице, а потом сахрањен у Аранђеловцу.⁹

Велики успон варошица је доживела током прве половине седамдесетих година XIX века: пошту је добила 1870. године,¹⁰ а наредне и телеграф.¹¹ Имала је читаоницу, отворену 1869. године захваљујући Панци Луњевици, тадашњем начелнику Среза јасеничког.¹² Буковичка бања је већ била чувена, а временом је почео да је посећује све већи број гостију. Убрзани развој варошице зауставио је рат (1876–1878).

Током седамдесетих година XIX века Буковичка бања у Аранђеловцу била је једна од најбоље уређених и најпосећенијих бања у Кнеже-

6 М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија, географија, орографија, хидрографија, топографија, археологија, историја, етнографија, статистика, просвета, култура, управа*, Фототипско издање из 1876. године, Београд, 2005, 294.

7 *Протоколи Народне скупштине која је Држана у Крагујевцу 1870. год.*, Београд, 1870, 9.

8 *Застава*, бр. 16, 12/24. децембар 1875, 2.

9 *Исто*, бр. 113, 22. јул / 3. август 1877, 1–2.

10 *Србске новине*, бр. 84, 18/30. јул 1870.

11 *Шематизам за 1871. годину*, Београд, 1872, 116. Ово је потврда да 1871. године Аранђеловац има и телеграфску станицу.

12 Г. Ковијанић, *Трагом читалишта у Србији*, Београд, 1986, 149–150.

вини Србији. Нови „Велики конак” (почетком XX века назван „Старо здање”) 1872. године примио је прве госте, којима је 1875. на располагању било и модерно парно купатило, за које је парна машина купљена у Бечу. Тада је извршена и рекаптажа старог извора „Књаз Милош”. О парку се старао баштован, а у марту 1876. године обогачен је са још 1.500 садница украсног и листопадног дрвећа. Већ тада парк Буковичке бање важио је за један од најбоље уређених парковских простора у земљи, а бања се није много разликовала од европских бања, уређених по свим правилима савремене балнеологије.

Пред сам почетак рата започета су и нова хидрогеолошка истраживања. Посао је био поверен признатом мађарском стручњаку за артешке бунаре Вилхелму Жигмондију и професору Клерифу. Извесна испитивања вршио је и инжењер Фрањо Винтер, али су га ратне прилике приморале да обустави истражне радове, а постојеће бушотине затвори.¹³ Инжењер Фрањо Винтер је ратне године (1876-1878) провео на фронту, где је као инспектор војно-санитетских грађевина био задужен да изради пројекат за изградњу болничких барака-земуница на фронту.¹⁴

У пролеће 1876. године у Буковичкој бањи је све било спремно за нову сезону. Међутим, те бањске сезоне хотелске собе остале су празне, а једини стални становник хотела „Старо здање” остао је купац Живојин Николић, који је обављао дужност коморције.¹⁵ Бањске госте убрзо су заменили рањеници: „Старо здање” је, као и остали бањски објекти, претворено у војну болницу. Током 1878. године хотелске собе су заузеле тополски војници. Доктор Владан Ђорђевић је 1880. године, приликом инспекције бање, у једној соби у хотелу „Старо здање” затекао пољску апотеку бр. 21 (два црна сандука) „и другог разног болничког прибора”, као и 29 бронзаних и шест лимених фуруна, које су заостале из „ратног доба”.¹⁶

13 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (=МУД-С), 1881, Ф 1, Р 87, Извештај начелника санитета Владана Ђорђевића о посети Буковичкој бањи, 7/19. јул 1880. године; министар унутрашњих дела – министру грађевина, СЛ№2707, 22. јул / 3. август 1880.

14 В. Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, Београд, 1880, 68–70.

15 ДАС, МУД-С, 1876, Деловодни протокол (=ДП), бр. 1.294, Живојин Николић, гостионичар и коморција – Министарству унутрашњих дела, Одељењу Санитета, 5/17. јун 1876.

16 Исто, 1878, ДП, бр. 1.834, Молба Живана Николића, арендатора хотела Старо здање, 7/19. јул 1878; бр. 2.429, 24. август / 5. септембар 1878; 1881, Ф 1, Р 87, Извештај начелника Санитета др Владана Ђорђевића, 7/19. јул 1880.

Тако су Аранђеловац и Буковичка бања током рата постали један од многобројних ратних пунктова Кнежевине Србије. Удаљени од ратних попришта, са изворима минералне воде и неопходним миром, били су идеално место за опоравак рањених.

Ратна грозница захватила је и саму варошицу. Аранђеловчани су се одазивали позиву државе за помоћ и већ у мају 1876. године путем добровољних прилога прикупили 110 цесарских дуката и 716 динара.¹⁷ За разлику од варошана, сељани су били принуђени да помоћ држави дају у намирницама и храни за стоку (реквизиција). Само мештани села Венчани предали су значајне количине пшенице, пшеничног брашна, кукуруза, пасуља, јечма, ракије, сирћета, меса, сламе и сена.¹⁸

Аранђеловчани у Првом српско-турском рату

Током друге половине XIX века српска војска је била милицијског типа, слабо увежбана. Није било довољно школованих официра и наоружања.¹⁹ Новим законима, изменама и допунама Закона о устројству војске у периоду од 1870. до 1876. године, кнез Милан Обреновић је значајно осавременио војни систем.²⁰ Новим *Устројством целокупне војске* прецизније је дефинисана формација војних јединица, батаљона и дивизија. Истовремено је формиран и Главни генералштаб, као саставни део Министарства војног,²¹ а основано је и Српско друштво Црвеног крста, што је био важан корак у хуманитарном обезбеђењу војске.²²

17 *Српске новине*, бр. 110, 20. мај / 1. јун 1876, 520; бр. 116, 29. мај / 10. јун 1876, 544.

18 М. Милинковић, Раниловић, *селу у Шумадији*, Аранђеловац, 2015, 555–558.

19 П. Опачић, *Осврт на војне операције у Српско-турском рату 1876. године*, Србија у завршној фази Велике источне кризе (1877–1878), зборник радова са научног скупа, ур. Д. Милић, Београд, 1980, 11.

20 *Зборник закона и уредаба издани у Књажевству Србији (=33У) за 1870. годину*, књ. 23 (1870), 132–138; 33У за 1871. годину, књ. 24 (1871), 78–80; 33У за 1872. годину, књ. 25 (1872), 62–80; 33У за 1873/4. годину, књ. 26 (1874), 77–78; 33У за 1875. годину, књ. 27 (1875), 1–38; 33У од 23. јануара 1876. па до 1. јуна 1877. год., књ. 29 (1877), 1–645.

21 33У од 23. јануара 1876. па до 1. јуна 1877. год., 33–47; Ж. Ј. Ранковић, *Војвода Радомир Путник, његов живот и рад*, Сарајево, 1926, 138; С. Ђукић, *Оснивање и рад Главног генералштаба српске војске 1876–1912. године*, Војно дело 2 (2015), 329.

22 Црвени крст у Србији основан је 30. јануара, а 4. фебруара 1876. године потврдиле су га и државне власти. В. Ђорђевић, *Срце и душа Европе, прилог за историју првих педесет година у животу и раду Друштва Црвеног крста у опште и Српског друштва Црвеног крста на по се*, Београд, 1927, 15–16; С. Рајић, *Владан Ђорђевић. Биографија поузданог обреновићевца*, Београд, 2007, 57; Р. Чоловић, *Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српског друштва за приватну помоћ ратним рањеницима*

Према Уредби Министарства војног 1874. и каснијим прописима који су били на снази пред српско-турске ратове (1876–1878), народна војска је била организована по територијалном принципу, а основне територијалне јединице биле су команде пуковских округа. Крагујевачка окружна команда је у свом саставу имала две бригаде:

1. Крагујевачку бригаду I класе – која је обухватала све обвезнике старости од 20 до 35 година;
2. Крагујевачку бригаду II класе – у којој су били обвезници старости од 35 до 40 година.

Унутар бригаде, батаљони су носили имена по срезовима из којих је потицао највећи број војних обвезника.²³

Трећа класа, у којој би били старији од 50 година, није мобилисана за активна дејства на фронту. Мобилизацијом нису били обухваћени ни они који су радили у администрацији, војним радионицама, као ни чиновници при надлештвима.²⁴

Већина аранђеловачких обвезника I класе народне војске припадала је Крагујевачкој окружној команди. Међутим, војници из села која су административно припадала другим окрузима, мобилисани су у окружне команде својих округа:

1. Босута (Качерски срез у Рудничком округу –Качерски батаљон);
2. Венчани, Даросава, Прогореоци, Тулеж (Колубарски срез у Београдском округу – Колубарски батаљон);
3. Раниловић (Космајски срез у Београдском округу – Космајски батаљон).²⁵

Према новим изменама у *Закону о устројству целокупне војске*,²⁶ које су ступиле на снагу пред сам почетак Првог српско-турског рата, усвојена је нова формација, а народна војска се делила на две класе – прву

и болесницима” (*Српског друштва Црвеног крста*), Владан Ђорђевић, поводом сто седамдесет година од рођења, зборник радова, ур. В. Кањух, Р. Чоловић, М. Радојевић, Ј. Делић, Београд, 2020, 113.

23 С. Ратковић Костић, *Српска народна војска уочи Српско-турских ратова од 1876. до 1878. године*, Ибарска војска у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године. Научни скуп поводом обележавања 120-годишњице Јаворског рата, Чачак, септембар 1996, Зборник радова, ур. Н. Бојовић, Чачак, 1997, 52.

24 Војни архив (=ВА), Војска Краљевине Србије (=ВКС), П-1, К-1, Ф-1, Д-16/1.

25 *Државопис Србије*, св. 9, 14–17, 48–51, 90–91; исто, св. 14, 12–13, 58–59; 120–121.

26 *ЗЗУ од 23. јануара 1876. па до 1. јуна 1877. год.*, 39–40.

и другу. Свака класа имала је по 80 батаљона који су формирали бригаде, а оне дивизије. Формирано је 18 бригада прве и толико друге класе. Бригаде су носиле назив по округу из ког су регрутоване. Прва класа образовала је шест дивизија: Дринска, Запаноморавска, Јужноморавска, Тимочка, Шумадијска и Дунавска дивизија.²⁷ У саставу Шумадијске дивизије биле су: Београдска, Крагујевачка и Јагодинска бригада. Крагујевачку бригаду чинило је шест батаљона I класе.²⁸

Рудничком бригадом командовао је најпре потпуковник Марко Катанић, а касније капетан Радомир Путник. Војни обвезници I и II класе родом из села Босуте мобилисани су у Калањевачку чету Качерског батаљона.²⁹ Када је проглашена мобилизација, регрути су се окупили на Качерском брду, изнад тадашње шутачке школе. Ка фронту су, са осталим војницима Рудничке бригаде, кренули из Горњег Милановца 16. јуна 1876. године. Пут их је водио преко Пожеге, Ариља и Ивањице ка Јавору, где су учествовали у тешким борбама. Велики број припадника Рудничке бригаде изгинуо је у борбама на Калипољу, где су се водиле изузетно жестоке битке. Качерски одред, у чијем су саставу били и војници из Босуте, налазио се под командом поручника Радоја Ломића, а били су распоређени на положаје испод Василијиног врха.³⁰

Када је на вест о почетку рата током јуна 1876. године расформирана стајаћа војска и када су формиране четири војске, свих шест батаљона Крагујевачке бригаде нашле су се у Моравској војсци, под командом руског генерала Михаила Черњајева и распоређене су као резерва на алексиначким положајима.³¹ На делиградске положаје најпре су стигли припадници II класе 17. јуна, а већ сутрадан стигла је и I класа.³² Војни обвезници из Босуте распоређени у Качерски батаљон, нашли су се у Ибарској војсци, под командом генерала Заха.³³

27 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878, прва књига, Први рат*, Београд, 1896, 117–119.

28 С. Ратковић Костић, *нав. дело*, 52–53.

29 Г. Пауновић, *Рудничка окружна војска у Српско-турском рату 1876. године*, Ибарска војска у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године, 99–101.

30 ВА, ВКС, II–1, К–3, Ф–1, Д–4.

31 ЗЗУ од 23. јануара 1876. па до 1. јуна 1877. год., 430–431.

32 Застава, бр. 86, 11/23. јун 1876, 3.

33 С. Ратковић Костић, *нав. дело*, 54.

Прве операције у рату отпочеле су истовремено на више позиција 2. и 3. јула 1876. године.³⁴

Већ приликом почетног распореда снага и почетка ратних операција, Моравска армија, у којој су се нашли и мобилисани из целог Крагујевачког округа, подељена је на четири оперативне колоне. На утврђеним алексиначким положајима тада су се налазила четири батаљона Крагујевачког пука II позива, који су одлуком команде држани у армијској резерви.³⁵

Мобилисани војници са територије Аранђеловца су, као део Крагујевачке и Рудничке бригаде, током наредна четири месеца прошли кроз сва стратишта – од Калипоља (6. јула),³⁶ преко битке на Шуматовцу (23. августа), у којој је српска војска однела победу,³⁷ битке на Кревету (1. октобра) и код Шиљевоца (19–21. октобра),³⁸ све до битке на Ђунису (28–29. октобра).

Битка на Великом Шиљевоцу окончана је поразом српске војске. Турским пробојем фронта на линији Велики Шиљевоцац – Вукања, српске снаге и руски добровољци су били принуђени на повлачење на последњи утврђени положај – Ђунишки вис, 21. октобра 1876. године.³⁹ У борбама које су вођене код Шиљевоца, коњичким одредом од 182 коњаника, командовао је мајор Крста Шећовић, родом из села Бање код Аранђеловца, који је у Србију стигао са руским доровољцима.⁴⁰

Током тешких борби код Шиљевоца било је око 1.600, што погинулих, што рањених српских војника.⁴¹ Изузев малобројне архивске грађе о учешћу крагујевачких одреда у бици на Шиљевоцу, историјски извори о учешћу Аранђеловчана у овим борбама нису сачувани. Међутим, позната су нам имена тројице војника са територије данашње општине који су, у време док је трајала или убрзо по окончању битке код Шиље-

34 ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-1, Д. 10/1; Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција, 1804–1918*, Београд, 2008, 195.

35 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-1/1; С. Грујић, *Битка на Вел. Шиљевоцу 1876. године*, Ратник XI (новембар 1898), 323.

36 П. Опачић, *Ибарска војска у Првом српско-турском рату 1876/1877. године*, Ибарска војска у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године, 72–73.

37 *Српске новине*, бр. 166, 28. јул / 9. август 1876, 1; бр. 178, 13/25. август 1876, 1.

38 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-6/1.

39 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-6/1; С. Грујић, *нав. дело*, 225–250; Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција*, 197.

40 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-1/1.

41 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-6/1; С. Грујић, *нав. дело*, 225–250.

говца, умрла у болници у Крагујевцу. Један је умро 23, други 28. октобра, а трећи 31. октобра. У МКУ Старе цркве у Крагујевцу свештеник није наводио узроке смрти, али се може претпоставити да су били рањени у овим борбама.⁴²

Најтежи сукоб у којем су учествовали војници из аранђеловачког краја била је битка на Ђунису од 28. до 29. октобра 1876. године. Ова битка је пресудила исход рата, а завршена је поразом српских трупа и потписивањем примирја.⁴³

Успомена на ову борбу и данас живи у Аранђеловцу – део града носи име Ђунис по Ђуниским висовима на којима се водила. На борбеној линији на Ђунису током Првог српско-турског рата налазили су се Аврам Ђорђевић из Аранђеловца и један његов добар пријатељ и кум. По завршетку рата Аврам се вратио, али је његов кум погинуо у борбама на Ђунису. По повратку у Аранђеловац, Аврам је, у спомен на свог настрадалог кума, отворио кафану „Ђунис”. Кафана је убрзо постала важно место окупљања, а по њој је касније читав крај, који се протеже подно брда Рисовача, добио име, које носи и данас.⁴⁴

Аранђеловац и Аранђеловчани у Другом српско-турском рату

Према концепцији министра војног Саве Грујића, пред Други српско-турски рат Србија је била подељена на 17 војних области, које су имале обавезу да обезбеде по једну окружну војску.⁴⁵ Мобилизација је и овога пута обављена по територијалном принципу.

Шумадијски корпус, којим је командовао генерал Јован Белимарковић, имао је четири бригаде: Београдска бригада (5 батаљона), Смедеревска бригада (4 батаљона), Крагујевачка бригада (6 батаљона) и Рудничка бригада (3 батаљона), са око 20.000 људи и био је организован у три дивизије:

42 ИАШК, К-481, МКУ Старе цркве у Крагујевцу, 1876, бр. 421, 435, 447.

43 Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција*, 197.

44 Информација добијена од Љубише Радовановића из Београда, праунука Аврама Ђорђевића, 15. јануара 2025. године.

45 Изузетак је био само Пожаревачки округ, који је морао да формира две јединице.

1. I дивизија: Смедеревска и Београдска бригада I класе (позива). Командант дивизије био је Коста Бучевић.⁴⁶
2. II дивизија: Крагујевачка и Рудничка бригада I позива. Командант дивизије био је пуковник Љубомир Ивановић.⁴⁷
3. III дивизија: Бригада II позива (састављена од крагујевачких и рудничких обвезника).

Поред пешадијских јединица, Шумадијски кор је имао и артиљеријски пук (четири пољске и две бригадне батерије), коњички пук од четири ескадрона и инжењеријски полубатаљон.⁴⁸

Крагујевачка бригада I класе, којом је командовао пешадијски потпуковник Светозар Хаџић, имала је шест пешадијских батаљона: I и II грузански, I и II лепенички, јасенички и крагујевачки. Обвезници са територије Аранђеловца мобилисани су у Јасенички батаљон, којим је командовао пешадијски поручник Јован Јовановић.⁴⁹

Војни обвезници пореклом из села Босуте поново су мобилисани у калањевачки одред Качерске бригаде Рудничког батаљона I класе, али су овога пута били са осталим Аранђеловчанима у саставу новоформираног Шумадијског корпуса. И мобилисани војници из села која су територијално припадала Београдском округу – Даросава, Прогореоци, Тулеж, Венчани, Раниловић – заједно са већином Аранђеловчана учествовали су у борбама за ослобођење стратешки важних градова: Бела Паланка (24. децембра 1877), Пирот (27–28. децембра 1877), Ниш (7–11. јануара 1878) и Врање (31. јануара 1878), чиме су дали значајан допринос коначном ослобођењу и проширењу граница Србије.⁵⁰

Мада је почетак мобилизације шумадијске војске планиран за 14. децембар, морао је да се одложи, најпре због пропуста у организацији интендантске службе и недостатка хране за војнике, а потом и због недостат-

46 В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата 1877–1878. Део I, На Светог Никољу 1877*, Отаџбина 10 (1882), 161–180.

47 Р. Милетић, *Љубомир Ивановић, Ратник I* (јануар–јуни 1879), 256–258.

48 С. Ратковић Костић, *нав. дело*, 56.

49 Н. Станојловић, *Преглед војних губитака Крагујевачког округа у Другом српско-турском рату 1877–1878*, Крагујевац у другој половини деветнаестог века. Зборник радова са научног скупа одржаног 2. децембра 2008. у Крагујевцу, ур. Б. Радовановић, П. Илић, Крагујевац, 2008, 237.

50 Г. Пауновић, *нав. дело*, 99–112; В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата. Пиротске битке*, Отаџбина 11 (1882), 158–183.

ка савременог наоружања.⁵¹ Истовремено, дошло је и до Тополске буне 7. децембра 1877. године на Становљанском пољу код Крагујевца, када је народна војска одбила да положи заклетву и крене на фронт. У побуни су учествовали Лепенички и делови Јасеничког батаљона, највећим делом војници мобилисани из села у околини Тополе.⁵²

Крагујевачка бригада је кренула преко Баточине и Јагодине, како би се прикључила књажевачким и тимочким трупама код Књажевца. Бригада је у Параћин стигла 10. децембра,⁵³ а у Књажевцу су све јединице биле 14. децембра 1877. године. Задатак корпуса био је да заједно са тимочком војском заузме Бабину главу и наступа према Пироту.⁵⁴

Уследиле су велике борбе код Беле Паланке, Пирота и Ниша.

У борбама код Беле Паланке учествовале су Крагујевачка бригада I класе, Рудничка бригада I класе, тешка артиљерија (VI шумадијска батерија), Рудничка брдска батерија и два ескадрона коњице. Задатак трупа Шумадијске дивизије био је да заузму турске положаје на Нишору и да ситним чаркама задржавају турске трупе на Будим-делу како би Тимочној и Књажевачкој војсци олакшале освајање Беле Паланке и Пирота.⁵⁵

Три батаљона крагујевачке бригаде стигла су 24. децембра на предвиђене положаје на Игришту. Наспрам њих пружало се село Нишор, у ком су биле добро утврђене турске јединице. Крагујевачка бригада (лево крило нападачког фронта) запосела је положаје од Доброг Дола до виса Игришта. Истог дана почео је напад на турске положаје на Нишору. Бригадама, батеријама и ескадроном, у којима су били и мобилисани Аранђеловчани, командовали су потпуковник Светозар Хаџић, мајор Радомир Путник и потпуковник Јован Поповић.⁵⁶

У напад је кренуо и IV јасенички батаљон са Игришта и брдска батерија са Церове, али су јуриш зауставили турски плотуни, стене и дубок снег. Сем тога, турској војсци је стигла помоћ из Пирота. Борба

51 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-7.

52 Ч. Попов, *Србија 1868–1878*, Историја српског народа, V/1, ур. В. Стојанчевић, Београд, 1981, 305–424; В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата 1877–8.*, Отаџбина 10 (1882), 487; Ј. Милановић, *Аћим Чумић*, Београд, 2007, 180–182.

53 *Застава* бр. 187, 4/16. децембар 1877, 3.

54 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-7, Д-1.

55 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, издање Врховне команде, Београд, 1879, 21–23.

56 *Исто*, 21–23.

је завршена у поподневним часовима, а обе стране задржале су своје положаје. Већ тада се видело да је Нишор тешко освојив положај.⁵⁷

Ове борбе везале су део турских трупа и тиме олакшале тимочкој и књажевачкој војсци да освоје Белу Паланку. Корпусни командант, пуковник Ђура Хорватовић победоносно је ушао у варошицу у поподневним сатима 24. децембра 1877. године.⁵⁸ Била је то прва већа победа српске војске у Другом српско-турском рату, у којој су Аранђеловчани имали споредну, али значајну улогу.

И у ослобађању Пирота крагујевачка бригада је поново одиграла исту улогу. Распоређена је на положаје на Кумановом врху, са задатком да напада и освоји Нишор, док је главни напад и освајање Пирота требало да изведу Тимочке трупе.

Нови сукоби на Нишору започети су 26. децембра 1877. године. Тада је формиран одред од три стотине најбољих ратника под командом потпоручника Степе Степановића. Овај одред је, са брдском Рудничком батеријом, којом је командовао капетан Марко Вучићевић, добио задатак да заобиђе Нишор, утврди се на положају Чука изнад Доброг дола, одакле би могао да спречи долазак појачања турској војсци, а потом да нападне непријатеља са леђа, у исто време када крагујевачка бригада крене у директан напад.⁵⁹

Главна борба пред Пиротом вођена је 27. децембра. Шумадијски кор је, нападајући село Нишор, везао део турских снага за село и својим акцијама онемогућио да притекну у помоћ турском гарнизону у Пироту. Сем тога, Шумадијски кор ослободио је село Станичење, чиме је олакшано повезивање са Тимочким кором. Планиран је и ноћни напад на Нишор, али се у току ноћи турска војска повукла, не само са Нишора, већ и из Пирота. Сутрадан, 28. децембра 1877. године, у град су ушле трупе Тимочког и Шумадијског кора.⁶⁰ Улазећи у Пирот, после гудура

57 Исто; В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата 1877–1878. Пиротске битке*, 157–183.

58 *Српске новине*, бр. 271, 14/26. децембар 1877, 1; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 22–23; В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата 1877–1878. Пиротске битке*, 157–183.

59 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 23; В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата. Битка на Ак-Паланци, Отаџбина* 11 (1882), 165.

60 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 23; *Српске новине*, бр. 275, 18/30. децембар 1877, 1.

и снегом покривеног стења, једном војнику Крагујевачке бригаде се учинило да види Париз.⁶¹

У борбама око Беле Паланке, Нишора и Пирота, од 24. до 27. децембра 1877. године, Шумадијски кор имао је 68 мртвих и 413 рањених. Међу њима су најмање 3 погинула и 28 рањених војника са територије Аранђеловца.⁶²

Након победа на Будим-делу, Станичанима и Пироту, Шумадијски кор је наставио наступање ка Софији, али је код Сливнице покрет зауставила вест о уласку руске војске у Софију. Тада долази до прегруписавања наше војске ради даљих операција ка Нишу.⁶³

Ослобађање Ниша после вишевековне турске власти био је један од ратних циљева Србије још у Првом српско-турском рату.⁶⁴ Око Ниша су се већ половином децембра 1877. године налазиле Моравска, Дунавска и Ибарска дивизија. Српским освајањем Беле Паланке 24. децембра, Ниш више није имао везу са остатком Турске царевине. Када је освојен и Пирот 28. децембра, пажња врховне команде била је усмерена на ослобађање Ниша.⁶⁵

У борбама за ослобођење Ниша задатак Моравског корпуса био је споредан – да демонстрира из правца Мрамора, док је главни задатак – освајање турских положаја на Горици и ослобођење Ниша – био задатак Шумадијског корпуса.⁶⁶

Друга шумадијска дивизија распоређена је јужно и југоисточно од Ниша.⁶⁷ Очекујући напад са севера, од Виника, јаче турске снаге концентрисане су у северном делу града, док су се на положајима Ђурлински виногради и Марково кале налазиле само турске предстраже.⁶⁸

61 В. Ђорђевић, *Преко границе, Успомене из Другог српско-турског рата. Пиротске битке*, 327; *Српске новине*, бр. 275, 18/30. Децембра 1877, 1. Тимочани и Шумадинци су различито тумачили освајање Пирота: и једни други су себи приписивали овај велики успех.

62 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 27–40.

63 *Српске новине*, бр. 282, 29. децембар 1877 / 10. јануар 1878, 4; Ч. Попов, *Србија 1868–1878*, 403.

64 ВА, ВКС, П–1, К–2, Ф–1, Д–1.

65 ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–1, Д–9; Ч. Попов, *Србија 1868–1878*, 305–424; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 54–57.

66 ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–1, Д–9; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 57.

67 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 60.

68 ВА, ВКС, П–1, К–2, Ф–1, Д–8.

Шумадијски кор позициониран је на Горици, одакле се турске снаге нису надале нападу.

Прве борбе у којима су учествовали и Аранђеловчани вођене су 4. јануара 1878. на седлу Вучји Дел, док су српске трупе заузимале положаје између Брзиброда, преко Барбатовца, до Белотине. Том приликом одбијена су два снажна напада турске војске.⁶⁹

Српска војска је распоређена око Ниша и 5. јануара била је спремна за напад на град. Јасенички батаљон II шумадијске дивизије смештен је у селу Брзиброд, а Колубарски батаљон I шумадијске дивизије у Балушници. У батаљонима су били и мобилисани војници из Аранђеловца и већине околних села. Рудничка бригада, у којој је било и војника из Босуте, 5. јануара је стигла у Нишку бању, али је одмах сутрадан упућена као помоћ Пожаревачким батаљонима на Вучјем Делу. Уз помоћ артиљерије одбијени су сви напади, те се турска војска морала повући ка највишој тачки на Габровачком вису. У борбама на Вучјем Делу, погинуо је поручник Сава Јоксимовић, водни официр, родом из Орашца код Аранђеловца, код своје VI батерије.⁷⁰

Главна борба вођена је на положају Горица од 8. до 10. јануара 1878. године. После борби на Вучјем Делу, део војника Крагујевачке бригаде I класе је 10. јануара 1878. године учествовао у борбама на положају Марково Кале. Потпуковник Хацић је за напад одабрао један одред од 27 војника из Јасеничког батаљона који ће први кренути и повући и остале борце за собом. Војницима је требало око сат времена да заузму турске шанчеве на положају.⁷¹

Истовремено са борбом за положај Марково Кале, турска војска напала је Вучји Дел, који је заузела Рудничка бригада, али су одбијени. У освајању турског шанца на Малој камари посебно се истакао Качерски батаљон, у ком су били мобилисани војници из Босуте. Безуспешни су били и напади турске посаде из самог Ниша, и са Виника. Борбе су вођене и на положају Велика камара, највишој тачки на Габровачко вису, који су заузеле Рудничка бригада и Рудничка батерија.

Опкољен и нападан са свих страна, командант града Халил-паша морао је да пристане на предају. Конвенција о предаји Ниша потписана

69 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 48–49.

70 *Исто*, 59–60, 64.

71 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-11; К-3, Ф-1, Д-9; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 65–68; В. Ђорђевић, *Успомене*, Београд, 1988, 81.

је 11. јануара 1878. у раним јутарњим сатима. Трупe Шумадијског кора свечано су ушле у Ниш 12. јануара 1878. године.⁷²

Позната су нам имена 48 борца са територије Аранђеловца који су страдали у борбама за ослобођење Ниша.⁷³ Сви погинули војници из села Прогореоци, током ратова са Турском 1876–1878. године, погинули су у биткама за ослобођење Ниша као део Колубарског батаљона.

После заузимања Ниша 11. јануара 1878. године, Врховна команда издала је наређење да се сва три корпуса – Шумадијски, Тимочки и Моравски – концентришу на новом фронту испред Грделичке клисуре, како би кренули у ослобађање Косова. Друга шумадијска дивизија, под командом потпуковника Љубе Ивановића, налазила се на десном крилу фронта. Најтежи задатак имала је I крагујевачка дивизија, која се са турском војском сукобила на Копашници, 20. јануара. У тој борби су војници I шумадијске дивизије најпре били потиснути и изгубили су један топ, а у другом нападу истог дана, уз подршку Подунавског, Орашког и III јасеничког батаљона, враћени су и положај и топ.⁷⁴

Много већи и крвавији бој одиграо се сутрадан, 21. јануара, на Грделици. Борбе су вођене на целом фронту. Наша војска потиснула је турску до места Грделице. У овим борбама истакао се Качерски батаљон Рудничке бригаде. Први ескадрон коњице, под командом Крсте Шећовића, родом из села Бање код Аранђеловца, вршио је проспекцију терена уз Ветерничку клисуру и прикупљао информације о непријатељу (Арнаутима). Ескадрон је доспео до Пољанице не наишавши на непријатеља, који се већ повукао ка Врању.⁷⁵

Пошто је овладала Грделичком клисуром Шумадијска дивизија је од Врховне команде 23. јануара добила задатак да заузме Врање и Лесковац, а потом да заједно са Тимочким и Моравским корпусом крене у освајање Косова.⁷⁶ Заједно са ескадроном под командом капетана Крсте Шећовића, Шумадијска дивизија је најпре потиснула турске војнике из Врањске бање и заузела мост на Морави 26. јануара.⁷⁷ Потом су 28. јануара српске снаге потиснуле турску војску и заузеле важан положај Чеврљуту

72 ВА, ВКС, П-1, К-2, Ф-1, Д-9/1, 11; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 65–66.

73 ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16.

74 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 112–116.

75 *Исто*, 118–121.

76 *Исто*, 122, 435.

77 *Исто*, 125.

и село Ранитовац.⁷⁸ Војници I шумадијске дивизије ушли су у Врање 31. јануара, док су још вођене борбе на планини Пљачковица испред Врања.

По заузимању Врања, командант Шумадијског корпуса наредио је напредовање ка Гњилану и Прштини. Истовремено, Моравски корпус је водио тешке борбе за Преполоц и Самоков. У помоћ су им пристигле и трупе Тимочког корпуса, али су све акције у рату заустављене 5. фебруара, након добијања вести о потписивању руско-турског примирја у Једрену, 31. јануара 1878. године.⁷⁹

Аранђеловчке жртве рата

Подаци о погинулим војницима са територије Аранђеловца у току Првог српско-турског рата су скромни.⁸⁰ Познато је да су умирали у болницама, гинули у борби, пре свега на Јавору и на Шуматовцу, али архивска документа садрже оскудне податке о њима. Недостатак прецизне евиденције резултат је чињенице да тадашње војне власти нису доследно водиле спискове палих бораца, док су свештеници нередовно, а каткад и никако, уносили податке о преминулима у црквене матичне књиге. Посебно су оскудна сазнања о инвалидима који су последице рата носили до краја живота. Временом су изгледела и породична сећања. Оно мало сачуваних предања потиснули су наредни ратови, који су били масовнији и крвавији, погађајући војнике као директне учеснике у њима, као и њихове породице у завичају.

На основу малобројне сачуване историјске грађе, документована су имена 23 борца⁸¹ са територије данашње општине Аранђеловац који су погинули или преминули током Првог српско-турског рата 1876. године. Нажалост, век и по касније, архивска грађа је оскудна, а епитафи на сеоским гробљима и крајпуташима постали су нечитки. С обзиром на фрагментарност сачуваних извора, оправдано је претпоставити да је стварни број страдалих био много већи.

Евиденција о жртвама Другог српско-турског рата (1877–1878) је знатно потпунија. По наређењу Врховне команде, командири једини-

78 Исто, 127–128.

79 Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција*, 211–212.

80 Током борби у Првом српско-турском рату турске снаге углавном нису дозвољавале да се погинули сахране или команданти нису имали времена да запишу њихова имена, тако да се није могла водити прецизна евиденција жртава. ВА, ВКС, П–1, К–2, Ф–1, Д–5/1; П–1, К–2, Ф–1, Д–6, С. Грујић, *нав. дело*, 278.

81 Погледати табеле на крају текста.

ца били су у обавези да воде прецизне спискове погинулих и рањених бораца. Захваљујући томе, данас су нам позната имена 60 војника са територије данашњег Аранђеловца, уз тачно наведене датуме погибије или смрти. Са друге стране, локални хроничари су за поједине жртве забележили само имена, без прецизирања датума или места страдања.⁸²

Обавеза бележења настрадалих обухватала је и борце који су услед рањавања били избачени из строја. Захваљујући томе, сачувана су имена 34 рањена војника са овог подручја, праћена детаљним подацима о локацији и датуму њиховог рањавања. Коначан и тачан број рањених данас је тешко утврдити.⁸³

Досадашњим истраживањима утврђена су имена укупно 111 бораца који су погинули у току српско-турских ратова, што чини 0,77% укупног становништва пописаног 1874. године. Међутим, мобилисани су искључиво војно способни (а тиме и репродуктивно способни) мушкарци, тако да је у ратовима страдало 1,50% мушког становништва територије Аранђеловац. Највећи проценат настрадалих имала су села Стојник – 4,97% , Прогореоци – 3,90% и Тулеж – 3,07% мушке популације. Војни обвезници ових села мобилисани су у Колубарски батаљон, који је током ратова учествовао у директним сукобима, док је Крагујевачка војска (Јасенички батаљон) чешће била у резерви или имала споредну улогу током ратовања.

Питање добровољца са територије Аранђеловца и даље остаје историјска непознаница. Спискови погинулих и рањених добровољаца не садрже податке о њиховом завичају, те би посао проналажења њиховог порекла захтевао обиман и дуготрајан истраживачки подухват, као и покушај евидентирања одликованих Аранђеловчана током ових ратова.

Данас, сто педесет година касније, остаје сумња да број настрадалих Аранђеловчана током српско-турских ратова није коначан. Наопходно је спровести детаљнија и дуготрајнија архивска истраживања и

82 Љ. Ивановић, *Гараши*, Аранђеловац, 2020; Н. Карамилковић и др., *Крајпуташ Шумадије*, Крагујевац, 2024; В. Коларевић, *Бошковићи, род у Врбици и Мисачи код Аранђеловца*, Београд, 2002; исти, *Врбица и стари Врбичани, насеље и порекло становништва Врбица*, 2009; Р. Лазаревић, *Стојник*, Београд, 2004; М. Милинковић, *Милинко Чочић и Милинковићи*, Аранђеловац, 2024; М. Перкић, *Босута, село у Качеру*, Аранђеловац, 2000.

83 Захваљујући истраживачком раду В. Коларевића, сачуван је епитаф са надгробног споменика Лазара Чупића, који је преминуо 1892, а био је рањен у рату 1878. године. В. Коларевић, *Брезовачки епитафи*, Шумадијски записи 1 (2003), 189.

теренски рад на проналажењу и очувању епитафа како би се утврдио што приближнији и прецизнији број аранђеловачких жртава ових ратова.

Табела 2. Број погинулих Аранђеловчана током српско-турских ратова 1876–1878. године

насеље	погинулих/ умрлих	% укупног броја станов- ника	% мушке по- пулације
Аранђеловац	5	0,54	1,35
Бања	5	0,5	1,01
Босута	4	0,71	1,4
Брезовац	4	0,60	1,21
Буковик	1	0,12	0,22
Венчани	8	0,95	1,90
Врбица	14	0,90	1,78
Вукосавци	8	1,36	2,65
Гараши	4	0,71	1,41
Горња Трешњевица	6	0,73	1,49
Даросава	5	0,55	1,09
Јеловик	1	0,25	0,51
Копљари	3	0,36	0,69
Орашац	4	0,33	0,63
Прогореоци	6	2,04	3,90

насеље	погинулих/ умрлих	% укупног броја станов- ника	% мушке по- пулације
Раниловић	3	0,33	0,62
Стојник	23	2,53	4,97
Тулеш	7	1,52	3,07
УКУПНО	110	0,77	1,50

Биографије Аранђеловчана у српско-турским ратовима

Коњички мајор Крста Шећовић (1844–1902)

*Крста Шећовић (Шећевевић)
(Породична гробница у селу Бања)*

Крста Шећовић (Шећевевић) је рођен 7/19. фебруара 1844. године у Бањи код Аранђеловца. Као младић, 28. априла / 10. маја 1867. године отишао је у Русију како би ступио у војну службу.⁸⁴

⁸⁴ М. Ђ. Милићевић, *Етнографска изложба у Москви 1867*, Годишњица Николе Чупића 7 (1885), 6.

Указом од 4/16. фебруара 1876. године кнез Милан Обреновић га је као царско-руског коњичког штапс капетана у оставци примио у нашу државну службу, и то као коњичког капетана II класе, што је и потврдио другим указом од 14. августа исте године.⁸⁵ За заслуге у српско-турским ратовима, као капетан I класе и ађутант II шумадијске дивизије одликован је Таковским крстом IV степена 20. новембра 1878.⁸⁶

Након рата обављао је следеће дужности: помоћник команданта Врањанске окружне команде (до 23. марта 1882); командир III ескадрона (од 1882); пензионисан је, па реактивиран 4/16. октобра 1889; године 1891. председник официрске читаонице и касине у Књажевцу; од 17. септембра 1900. дијурниста (дежурни официр у пензији) при благајничком одељењу Војног министарства.⁸⁷

Умро је 10/22.11.1902. године⁸⁸ и сахрањен у породичној гробници у селу Бања код Аранђеловца.⁸⁹

Цркву Свете Петке у Смиљевиху код Врања Шефовић је даривао крстом, као успоменом на ослобођење Пољаница, 10/22. 1. 1878. На крсту је натпис: „Крст приложи крста шефовић капетан. Успомена ослобођење пољанице 10/1 1878г. Као први од војника српски дошо у пољаницу.”⁹⁰

Артиљеријски капетан Сава Јоксимовић (Орашац, 1852 – Ниш, 1877)

Сава Јоксимовић је рођен у Орашцу 13/25. јануара 1852. године. Завршио је основну школу и пет разреда гимназије, те је 1871. године ступио у Војну академију. Официрски чин потпоручника артиљерије стекао је 10/22. августа 1875. године.

Указом кнеза Милана Обреновића од 27. фебруара 1876. године потпоручник Сава Јоксимовић преведен је у коњицу, задржавши исти чин.⁹¹

Погинуо је као артиљеријски поручник у батерији шумадијског корпуса, у српско-турском рату, у борбама на Вучјем Делу код Ниша,

85 ВА, ВКС, П-1, К-8, Ф-1, Д-24/1; *Српске новине*, бр. 175, 9/21. август 1876, 1.

86 *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878*, 320.

87 *Службени војни лист*, бр. 14, 2/14. април 1882, 897; бр. 38, 6/18. октобар 1889, 1113; бр. 27, 26. јул / 7. август 1891, 871–872; бр. 38, 23. септембар / 5. октобар 1900, 875–876

88 Епитаф на споменику на породичној гробници у Бањи поред Аранђеловца.

89 Епитаф на породичној гробници Шефовић у селу Бања.

90 В. Даутовић, *Богослужбени предмети у црквеним ризницама Врањанске епархије*, Лесковачки зборник 49 (2009), 403.

91 ВА, ВКС, П-1, К-8, Ф-1, Д-29/1.

на Божић, 7. јануара 1878. године.⁹² Његови посмртни остаци пренети су у Крагујевац 10. јануара 1878. године. Опевао га је војни свештеник, а потом је сахрањен у гробљу на Мисачком пољу у Орашцу, где почивају и његови преци.⁹³

Сава Јоксимовић био је близак рођак знаменитог српског државника и правника Јеврема Грујића – Савина мајка Обренија и Јеврем Грујић су били брат и сестра од стрицева.⁹⁴

*Дивизијски генерал Максим Максимович Данилевски
(Собочево, 11. новембар 1851 – Аранђеловац, 27. март 1937)*

Максим Максимович Данилевски је рођен у Собочеву, округ Черњиговски у Украјини. Завршио је Полоцку војну гимназију, а потом и Константиновску и Михаиловску артиљеријску школу. У војну службу је ступио у двадесет и првој години као заставник. Брзо је напредовао до чина генерал-мајора, а свако унапређење је праћено и наградом. Године 1911. добио је чин генерал-пуковника. Исте године је пензионисан. Са почетком Првог светског рата враћен је у службу и, 1915. године, постављен за инспектора медицинских установа у једној губернији. Поново је пензионисан 1916. године.

Године 1876. био је један од руских добровољаца који су са генералом Черњајевим дошли у Србију. Тада је имао чин штабног капетана. Током рата 1876. Данилевски је служио у јединици младих официра (међу којима је био и капетан Рајевски, кога ће Толстој овековечити као Вронског у „Ани Каренини”).

Са одласком Черњајева натраг у Русију и Данилевски напушта Србију, да би се вратио 1917. године.

Живео је у Москви, где је пензионисан као команант артиљеријске одбране Москве. Био је носилац одликовања Свети Станислав 3. класе са мачевима и луком (1874); Света Ана 3. степена са мачевима

92 М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија. Нови крајеви: географија - орографија - хидрографија - топографија - археологија - историја - етнографија - статистика - просвета - култура - управа*, Београд, 1884, 70; *Службени војни лист*, бр. 3–4, 26. јануар / 7. фебруар 1888, 109–110; Б. Ловрић, *Историја Ниша приликом педесетогодишњице ослобођења Константиновог и Немањиног града 11. јануара 1878 – 11. јануара 1928*, Ниш, 1927, 78; *Српске новине*, бр. 283, 30. децембар 1877 / 11. јануар 1878, 1; В. Ђорђевић, *Успомене*, 71.

93 ИАШК, 8.486, МКУ Орашац, 1878, бр. 1.

94 Ј. Грујић, *Животопис Јеврема Грујића*, прир. З. Петровић, Аранђеловац, 2009, 303–304.

и луком (1874); Свети Станислав 2. степена (1881); Света Ана 2. степена (1885); Свети Владимир 3. степена (1906).⁹⁵

Његова ћерка Јелена завршила је Институт у Смољном, тада највишу женску школу. Удала се за лекара Карташевског, који је живео у Одеси, али је погинуо у време Првог светског рата. Јелена се након тога вратила код родитеља, а у време револуције са оцем је напустила свој дом. У Одеси су ухватили последњи брод за Константинопољ, а одатле су могли да бирају где ће да оду. Данилевски је одабрао Србију.

Дошавши у Србију, изнајмили су стан у Београду од познатог београдског трговца Филиповића, на данашњем тргу Николе Пашића. Пансион је имао ходник, чајну кухињу и собу, коју је до своје смрти 1978. користила Јелена.

Генерал се настанио у Аранђеловцу. Као некадашњи питомац Константиновског корпуса, још у младости овладао је обућарским занатом (кадети су по правилу морали изучити један „грађански” занат), те је недалеко од хотела „Старо здање” отворио скромну радионицу за поправку обуће.

Једнога дана, у радњу је свратио југословенски пуковник како би му обућар причврстио блокеје на чизмама. Испоставило се да су се двојица официра упознала на фронту током далеке 1876. године. Сусрет у малом шумадијском граду оживео је успомене на заједничке ратне дане и судбине, које су се деценијама касније поново укрстиле.

Наставили су да се виђају током пуковниковог боравка у бањи. По повратку у Београд, пуковник је испословао да се генералу повећа новчана помоћ. Захваљујући овом сусрету, генерал Данилевски је до своје смрти 1937. године примао пензију југословенског пуковника.

Генерал Данилевски је и у дубокој старости носио белу руску кошуљу „рубашку”, црне панталоне увучене у чизме, дугачку белу браду и качкет са кокардом царске војске. Зимом је облачио дуги официрски шињел без еполета, али увек са одликовањима. Преминуо је у Аранђеловцу 27. марта 1937. у осамдесет шестој години. Сахрањен је на сеоском гробљу у Буковику, на Јаловој ливади. Његов гроб и данас одржава породица Кочмарук из Аранђеловца.

95 https://ria1914.info/index.php?title=%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (приступљено 12. јануара 2026).

Тако је у тихој шумадијској бањи завршен живот једног од последњих официра „старе Русије”, који је 1876. године ратовао за слободу Србије.⁹⁶

*Надгробни споменик генерала
Максима Максимовича
Данилевског
(Сеоско гробље Јалова ливада
у Буковику)*

96 М. Живановић, *Бели Руси*, Аранђеловац, 2025, 69–72; Д. Кочмарук, *Руске избеглице у Аранђеловцу* (необјављена сећања), 5–10.

ARANĐELOVAC AND ITS INHABITANTS DURING THE SERBO-TURKISH WAR 1876–1878

Summary:

During the second half of the 19th century, Aranđelovac was the center of the Jasenički srez (district) within the Kragujevac okrug (county). It was well known for its mineral springs and the Bukovička Banja spa, which had been developed according to the standards of modern balneology by the early 1870s: in 1872, a new hotel was opened, later known as the “Staro zdanje” (Old Building); the modern steam bath (Parno kupatilo) was open for public in 1875; and the spa park was one of the best-designed and best-maintained spa parks in the country. This rapid rise of the small town and the spa was abruptly interrupted by the Serbo-Turkish Wars of 1876–1878.

In both Serbo-Turkish Wars, residents of Aranđelovac participated as part of the Kragujevac, Rudnik, and Belgrade Brigades. Depending on which okrug the surrounding villages belonged to, militarily fit men from the territory of present-day Aranđelovac were mobilized into the Jasenički, Kolubarski, Kosmajski, or Kačerski battalions and took part in nearly all the battles and on all fronts.

Previous researches have come to the data with the names of 111 killed and 34 wounded soldiers originating from the Aranđelovac area. Archival records on the participation of Aranđelovac residents are scarce, inscriptions on gravestones have been damaged by the passage of time, and family memories have been overshadowed by later, larger-scale, and bloodier wars.

Today, 150 years later, it is necessary to conduct more detailed archival research and carry out fieldwork to locate and preserve epitaphs, as well as family recollections, in order to determine as accurate as possible the number of victims from the present-day territory of Aranđelovac in the Serbo-Turkish Wars of 1876–1878.

Прилог

Погинули у српско-турским ратовима (1876–1878)

р.бр.	презиме, име, име	године/ датум	чин/бригада/ батаљон	кад и где је умро/ погинуо/рањен	где је сахрањен	извор
-------	----------------------	------------------	-------------------------	-------------------------------------	--------------------	-------

Аранђеловац

	Јешовић Мијаило		болничар	8.5.1878. Велика нишка бол- ница		Н. Станојло- вић, <i>Преглед војних губита- ка Крагујевчког округа у Другом српско-тур- ском рату 1877–1878. године</i> , Кра- гујевац у другој половини XIX века, зборник радова са на- учног скупа одржаног 2. децембра 2008. године у Кра- гујевцу, ур. Б. Радовановић, П. Илић, Кра- гујевац, 2010, 247.
	Петровић (Аркадије, парошки па- рох) Радивој, лекар,	38	лекар VI пољске болнице шума- дијског кора	3. 4. 1878. (од јаког назеба у Старој Србији) Аранђеловац	Београд	<i>Застава</i> , бр. 56 од 9. 4. 1878, 3
	Стојановић Никола		десетар, Јасенич- ки батаљон,	јануар 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , из- дање Врховне команде, Бео- град 1879, 84.
	Теодоровић Максим, абација	32		20.9.1876. Аранђеловачка болница (рањен на граници)		МКУ Аранђе- ловац, р.бр. 34 за 1876.
	Тодоровић Максим	40	војник народне војске	26.3.1878. од запаљења ци- герице Крагујевац, војна болница	у вој- ничком гробљу у Крагујев- цу	ИАШК, К 486, МКУ Старе цркве у Кра- гујевцу, бр. 131 за 1878.

Бања

	Јешовић Мијаило		болничар	26. 3. 1878. ⁹⁷ Велика нишка вој- на болница		Н. Станојло- вић, нав. дело, 235–250.
	Минић Љу- бисав		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 85.
	Павловић Милутин		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 85.
	Ризнић Тана- сије		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 85.
	Савић Живан		редов, Крагује- вачка бригада I класе	18–19. 1. 1878. код Врања		Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 144

Босуа

	Величковић (Величко) Мирко ⁹⁸			1876. Јавор		М. Перкић, <i>Босуа, село у Качеру, Аранђеловац 2000</i> , 114.
	Комненовић (Јоксим) Комнен			28. 10. 1876. рањен на Јавору Крагујевац, Војна болница		ИАШК К 486, МКУ Старе цркве у Кра- гујевцу, бр. 435 за 1876. М. Перкић, нав. дело, 114.
	Петровић– Перкић (Пе- тар) Милош			1876. Јавор		М. Перкић, нав. дело, 114.
	Тодоровић Милоје		редов, пешак, Рудничка бри- гада	10. 6. 1878. од ти- фуса Нишка војна бол- ница		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 256–257; Н. Карамиджал- ковић и др., <i>Крајпуташи Шумадије</i> , Кра- гујевац, 2024, 16–17.

⁹⁷ Датум је унет вероватно по Јулијанском календару.

⁹⁸ Величковић Мирку је породица подигла споменик на њиви на Пасјачи, а када је ту формирано гробље споменик је премештен под крушку. На споменику је писало: „Погинуо на Јавору 1876. године“ (М. Перкић, *Босуа, село у Качеру, Аранђеловац* 2000, 114).

Брезовац

	Драговић Ра- дивој		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 85.</i>
	Максимовић Радосав	26		1876. на Ђунису		<i>В. Коларевић, Брезовачки епитафи, Шу- мадијски за- писи 1 (2003), 215</i>
	Симић Сте- ван		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 85.</i>
	Тодоровић Максим	30		1876.		<i>В. Коларевић, Брезовачки епитафи, 212.</i>

Буковик

	Рајковић Ни- кола		редов, IV батљалона кра- гујевачке брига- де I класе	9. 2. 1878. од ме- нингитиса II полска болница Шумадијског кора	гробље у Гњилану	<i>Р. Лазаревић, Стојник, Бео- град 2004, 78; Н. Станојло- вић, нав. дело, 243.</i>
--	----------------------	--	---	--	---------------------	---

Венчане

	Живановић Марјан		војник	јануара, 1878.		<i>Н. Кара- мијалковић и др., нав. дело, 32-33.</i>
	Ивановић Радован		редов, III бате- трија I артиље- ријског пука и I шумадијске дивизије	20/21. 1. 1878. у борбама на Гр- делици		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 135</i>
	Крсмановић Илија		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша, на положају Горица		<i>ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; Рат Србије са Тур- ском Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 86.</i>
	Мировановић Максим	28	војник	14/26. 8. 1876. Шуматовац		<i>Н. Кара- мијалковић и др., нав. дело, 30-31.</i>
	Обрадовић Лазар		редов, пешак	24. 3. 1878. од запаљења плућа Велика нишка војна болница		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 250-251</i>

	Ранковић Танасије	30	војник	10/22. 8. 1876. Шуматовац		Н. Кара- мијалковић и др., нав. дело, 24–25.
	Спасојевић Миленко	35		1876. код Ниша		Н. Кара- мијалковић и др., нав. дело, 34–35.
	Теофиловић Теофило ⁹⁹		I батаљон Руд- ничке бригаде	9. 1. 1878. од по- вратног тифуса I пољска болница Шумадијског кора	Пирот	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 200–201.</i>

Врбица

	Бабић Ан- дрија		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>
	Батрићевић Марко		пешак, IV јасе- нички батаљон	23. 2. 1878. од ва- риоле IV пољска болница Шумадијског кора	Врањанско гробље	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 212–213.</i>
	Бошковић Јован		војник	1876.		В. Коларевић, <i>Бошковићи, род у Врбици и Мисачи код Аранђеловца,</i> Београд 2002, 41; исти, <i>Врбица и стари Врбичани,</i> насеље и порекло становништва Врбица, 2009, 50.
	Бошковић Танасије		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>
	Војиновић Аксентије		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>
	Ђорђевић Милош		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>

99 У списку је наведено да се село звало Венчање у Рудничком округу. Постојало је и данас постоји село Венчани у околини Аранђеловца. Некада је припадало Београдском округу.

	Живковић Петар		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>
	Милутиновић Сима		добошар Гру- жанске бригаде II батаљона	4.1.1878. од за- паљења плућа IV пољска болница Шумадијског кора	Гробље Пандирало	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 212–213.</i>
	Николић Срећко		десетар, Космај- ски батаљон	5. 1. 1878. у борби код Власо- тинаца		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 134.</i>
	Росић Илија		редов	24–27.12.1877. у борбама пред Белом Паланком, Пиротом или Ни- шором		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 27.</i>
	Терзић Лука		пешак, 4. чета IV батаљона Кра- гујевачке бригаде	11. 2. 1878. од бо- гиња III пољска болница Шумадијског кора	Лесковач- ко гробље	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 206–207.</i>
	Тодоровић Никола		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>
	Ђировић Ми- ливоје		редов Комбино- ване бригаде	24–27. 12. 1877. у борбама пред Белом Паланком, Пиротом или Ни- шором		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 27.</i>
	Швабић Мак- сим		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>

Вукосавци

	Божић Јанко		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 85.</i>
	Вујачић Мла- ден		редов, IV јасе- нички батаљон	25. 3. 1878. од ва- риоле III пољска болница Шумадијског кора	Лесковач- ко гробље	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 210–211; Н. Станојловић, нав. дело, 244.</i>

	Вујић Младен			1876. на граници		Н. Карамиджал-ковић и др., нав. дело, 44–45.
	Јеремид Јован		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 85.
	Јовановић Ђорђе		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 85.
	Павићевић Недељко		војник народне војске	12.11. 1876. Крагујевац, Војна болница		ИАШК, К 486, МКУ Старе цркве у Кра- гујевцу, бр. 447 за 1876.
	Урошевић Обрен	35		1876. Рањен на граници и умро у болници у Свилајнцу		Н. Карамиджал-ковић и др., нав., 42–43.
	Чворић Ми- хаило			4.2. 1878. III пољска болница Тимочког кора		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 222–223.

Гараши

	Борисавље- вић Милош		редов, Јасенич- ки батаљон,	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 84.
	Концуловић Јеремија					Љ. Ивано- вић, Гараши, Аранђеловац, 2020, 159.
	Милићевић Ђира ¹⁰⁰					Љ. Ивановић, нав. дело, 159.
	Пантелић Новица		пешак, IV јасе- нички батаљон	2. 4. 1878. од тифуса III пољска болни- ца Шумадијског кора	Леско- вачко гробље	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 210–211; Н. Станојловић, нав. дело, 244.

Горња Трешњевица

	Димитрије- вић Јован		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 85.</i>
	Ђурић Арсе- није		редов, Јасенички батаљон	24–27. 12. 1877. Код Ниша		Р. Лазаревић, нав. дело, 78; Н. Станојловић, нав. дело, 242.
	Ђурић Радоје		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 85.</i>
	Николић Тео- досије		редов	1.5.1878. III полска болни- ца Шумадијског кора		Н. Станојло- вић, нав. дело, 245.
	Стојић Петар		војник народне војске	4.11. 1876. Крагујевац, војна болница		ИАШК, К 481, МКУ Старе цркве у Кра- гујевцу, бр. 421 за 1876.
	Чвојић Мијајло		редов Рудничке бригаде, Стајаћа војска	јануар, 1878. код Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 82.</i>

Даросава

	Павловић Милутин		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8–9. 1. 1878. У борбама око Ниша, на положају Горица		ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–11, Д–9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 86.</i>
	Петровић Ђурађ		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8–9. 1. 1878. у борбама око Ниша, на положају Горица		ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–11, Д–9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 86.</i>
	Петровић Живојин		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8–9. 1. 1878. у борбама око Ниша, на поло- жају8 Горица		ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–11, Д–9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 86.</i>

	Станојловић Живко		редов, III Колубарског батаљона Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. у борбама око Ниша, на положају8 Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 86.
	Ћирић Петар		редов, III Колубарског батаљона Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. у борбама око Ниша, на положају Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 86.

Јеловик

	Матић Тома	21	војник	15-17. 9. 1876. на Крвету		Н. Карамиджковић и др., <i>нав. дело</i> , 80-81.
--	------------	----	--------	---------------------------	--	---

Копљари

	Војиновић Живојин	до 40	војник, коморција Крагујевачке бригаде	27. 9. 1876. од ране задобијене код Алексинца ¹⁰¹ Крагујевац, војна болница	гробље у Лесковцу	ИАШК, К 481, МКУ Старе цркве, бр. 336 за 1876; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 206-207; Р. Лазаревић, <i>Стојник</i> , 78; Н. Станојловић, <i>нав. дело</i> , 244.
	Радовановић Петар	26	војник	22. 9. 1876. од задобијених рана у боју на Тешици код Алексинца		ИАШК, 8.486, МКУ Орашац, бр. 32 за 1876; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 206-207.
	Павлојић Владимир	20	војник Стајаће војске	15.6.1878. у болници у Крагујевцу од запаљења плућа	гробље у Копљарима	ИАШК, К 486, МКУ Старе цркве у Крагујевцу, бр. 238 за 1878.

101 Подаци о смрти су преузети из МКУ Старе цркве у Крагујевцу (10/22. 9. 1876). Други извори наводе да је Војиновић умро у III војној болници Шумадијског кора од запаљења плућа, 30. јануара/12. фебруара 1878, али и 22.01/3.02.1878.

Орашац

	Гајић Мило- ван	до 30. го- дина	војник	9. 1876. од ране коју је задобио у боју код Алексинца, Крагујевац, Окруж- на болница		ИАШК, К 486, МКУ Старе цркве у Кра- гујевцу, бр. 308 за 1876.
	Јоксимовић Сава	26	поручник	7. 1. 1878. погинуо при освајању Ниша, у борби на Вучјем долу	Орашачко гробље, 10.1.1878.	ИАШК, 8.486, МКУ Орашац, бр. 1 за 1878; К 486, Реги- стар умрлих нове цркве у Крагујевцу (1854–1884), бр. 4 за 1878; Ј. Грујић, <i>Жи- вотопис Јев- рема Грујића</i> , 304–305; Р. Ла- заровић, <i>нав.</i> <i>дело</i> , 78; Н. Станојловић, <i>нав. дело</i> , 242.
	Старчевић Живко	21	војник стајаће војске	22. 1. 1878. Смедерево	Орашац	ИАШК, 8.486, МКУ Орашац, бр. 4 за 1878
	Цветковић Петар	23	војник I класе	16. 12. 1876. од рана на бојном пољу		ИАШК, 8.486, МКУ Орашац, бр. 61 за 1876.

Раниловић

	Мијаиловић Новак		редов, топција	15. 5. 1878. од тифуса Велика нишка војна болница		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878,</i> 256–257.
	Милинковић (Јован) Ми- лан			1876. погинуо код Ниша		М. Милинко- вић, <i>Милинко Чочић и Ми- линковићи</i> , 124–125
	Трнавчевић Павле		редов, пешак	27. 12. 1877. од за- паљења плућа Резервна алек- синачко–бањска болница		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878,</i> 268–269.

Прогореоци

	Васић Ми- лосав		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8–9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–11, Д–9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 86.
--	--------------------	--	---	--	--	---

	Спасојевић Павле		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 86.</i>
	Новаковић Глигорије		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 86.</i>
	Степановић Павле		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 86.</i>
	Васић Ђурађ		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 86.</i>
	Милинковић Танасије		редов, III Колу- барског батаљо- на Београдске бригаде I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша, на положају Горица		ВА, ВКС, П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 78.</i>

Стојник

	Алексић Мијаило			1876-1878.		Р. Лазаревић, <i>Стојник, 78.</i>
	Богичевић Ђорђе		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 84.</i>
	Ђурић Арсе- није		редов, Јасенич- ког батаљона	јануар 1878., у бор- бама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878, 78</i>

	Ђуровић Јевта		пешак, 2. чета I батаљона	7. 4. 1878. од за- паљења плућа III пољска болница Шумадијског кора	Лесковач- ко гробље	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 210–211; Н. Станојловић, нав. дело, 244.</i>
	Ђуровић Љу- бомир		редов, Крагује- вачка бригада I класе	24–27. децембра 1877. код Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 78; Р. Лазаревић, нав. дело, 78; Н. Станојло- вић, нав. дело, 242.</i>
	Ђуровић Љу- бомир		редов, Крагује- вачка бригада I класе	јануар, 1878. Код Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 78.</i>
	Јовић Андреја			1876–1878.		<i>Р. Лазаревић, нав. дело, 78.</i>
	Јокић Ђорђе			1876–1878.		<i>Р. Лазаревић, нав. дело, 78.</i>
	Јоковић Јевто			1876–1878.		<i>Р. Лазаревић, нав. дело, 78.</i>
	Лучић Ми- лош			1876–1878.		<i>Р. Лазаревић, нав. дело, 78.</i>
	Марковић Радојица		трубач, Стајаћа војска	5. 1878. од тифуса ¹⁰² IV пољска болница Шумадијског кора	Врањанско гробље	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 210–214–215; Н. Станојло- вић, нав. дело, 245.</i>
	Милинковић Танасије		редов, Београд- ска бригада I класе	јануар 1878. у бор- бама код Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 78.</i>
	Мирковић Давид		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 84.</i>
	Остојић Сте- ван			1876–1878.		<i>Р. Лазаревић, нав. дело, 78.</i>

102 Н. Станојловић као датум смрти наводи 25. 4. 1878. године.

	Пауновић Јеврем			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Раденковић Петар			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Симић Марко			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Стевановић Јевто			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Стојановић Милан			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Филиповић Аксентије			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Шарчевић Милија		редов, Јасенички батаљон	јануар, 1878. у борбама око Ниша		<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 84.
	Шундић Ђорђе			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.
	Шундић Стојан			1876–1878.		Р. Лазаревић, <i>нав. дело</i> , 78.

Тулеж

	Адамовић Јеремија	22		1876. Смедерево (Веро- ватно у болници)		Н. Кара- миљковић и др., <i>нав. дело</i> , 108–109.
	Алемпијевић Милан		редов, III Колу- барског батаљо- на бригаде бео- градске I класе Народне војске	8–9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС, П–1, К–3, Ф–11, Д–9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 86.
	Живковић Светозар		редов, Београд- ска бригада	21. 1. 1878. од за- паљења плућа III пољска болница Шумадијског кора	гробље у Лесковцу	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878</i> , 204–205.
	Ивановић Живоин	40	коморција	26. 5. 1876. ¹⁰³ Делиград		Н. Кара- миљковић и др., <i>нав. дело</i> , 128–129.

103 У напмени је наведено да је умро у Делиграду у току припрема за Први српско-турски рат.

	Марић Лазар		редов, III Колубарског батаљона бригаде београдске I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС,П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 86.
	Стојковић Костадин		коморција I класе [...] батаљона 4. чете	26.августа 1876. Шуматовац		Н. Карамијалковић и др., <i>нав. дело</i> , 106-107.
	Стојковић Танасије		редов, III Колубарског батаљона бригаде београдске I класе Народне војске	8-9. 1. 1878. У борбама око Ниша на положају Горица		ВА, ВКС,П-1, К-3, Ф-11, Д-9/16; <i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 86.

Рањени у српско-турским ратовима (1876-1878)

р.бр.	презиме, име, име	чин/бригада/батаљон	кад је рањен	где је рањен	извор
-------	-------------------	---------------------	--------------	--------------	-------

Аранђеловц

	Савић Живан	редов, II грузански батаљон крагујевачке бригаде I класе	18-19. 1. 1878.	на Враћи	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 144.
--	-------------	--	-----------------	----------	---

Бања

	Дукић Светозар	редов, Крагујевачке бригаде I класе	24-27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Нишором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 34.
--	----------------	-------------------------------------	------------------	--	--

Босуна

	Милинковић Милисав	редов, Рудничка бригада I класе, Стајаћа војска	24-27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом или Нишором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 30.
	Милинковић Василије	редов, Рудничка бригада I класе, Стајаћа војска	24-27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом или Нишором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878</i> , 30.

	Вучићевић Радоје	редов, Руд- ничка бри- гада I класа, Стајаћа војска	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом или Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 30.</i>
--	---------------------	---	------------------	---	---

Брезовац

	Ивановић Стеван	редов, Крагује- вачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Чупић Ла- зар, (1854– 25.5.1892)		1878.		В. Коларевић, <i>Брезовачки епитафи</i> , 189.

Врбица

	Прока Про- ковић	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 33.</i>
	Радовић Стеван	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 33.</i>
	Богдановић Живоин	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 33.</i>
	Стевановић Илија	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 33.</i>
	Мијаиловић Сретен	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 33.</i>

Гараша

	Вукадиновић Никола	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 33.</i>
--	-----------------------	--	------------------	---	---

Горња Трешњевица

	Димитрије- вић Танасије	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Павловић Лазар	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>

	Бркић Ни- кола	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Матеић Ми- лош	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Пантелић Мато	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Ђурић Арсе- није	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–26.12.1877.	у борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 78.</i>

Даросава

	Николић Ди- митрије	потпоруч- ник, водник у 7. пуку II позива	рањен, 1876. године		<i>М. Пршић, Споменица погинулих и умрлих старе- шина српске војске у рату 1914–1918, Београд, 2020.</i>
--	------------------------	--	------------------------	--	--

Јеловик

	Стевановић Гаврило	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
--	-----------------------	--	------------------	---	---

Копљари

	Јовановић Јеврем	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
--	---------------------	--	------------------	---	---

Орашац

	Радовановић Милош	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Анић Милош	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Анић Гаврило	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Радовановић Владимир	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>

	Васиљевић Светозар	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Ристивојевић Живојин	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>

Прогореоци

	Качаревић Јеротије	водник, Ибарска дивизија, Студенич- ки батаљон	2. 1878.	код Самокова	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 181.</i>
30.	Војовић Три- фун	десетар, Ибарска дивизија, Студенич- ки батаљон	3.2. 1878.	код Самокова	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 181.</i>

Раниловић

	Миловановић Дамјан	редов, Грочански батаљон, Стајаћа бригада I класе	18–19. 1. 1878	Код Врања (на Врањи)	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 142.</i>
--	-----------------------	--	----------------	-------------------------	--

Стојник

	Марковић Јован	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Радосављевић Живан	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>
	Богићевић Лазар	редов, Кра- гујевачка бригада I класе	24–27. 12. 1877.	У борбама пред Белом Паланком, Пиротом и Ни- шором	<i>Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–1878, 34.</i>